Hanuliak, Milan

Problematika hrobov pod náhrobnými kameňmi v 11.-14. storočí na Slovensku

Archaeologia historica. 1978, vol. 3, iss. [1], pp. 67-74

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/139213
Access Date: 09. 12. 2024
Version: 20240829

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Problematika hrobov pod náhrobnými kameňmi v 11.—14. storočí na Slovensku

MILAN HANULIAK

Náhrobníky prekrývajú hrob vodorovne na úrovni terénu, alebo bývajú nad ním vo zvislej polohe čiastočne zapustené do zeme. Vo svojom príspevku sa budem zaoberať vodorovne umiestnenými náhrobnými kameňmi, aké sa nachádzajú na cintorínoch z 11.—14. stor. na juhozápadnej Ukrajine, na Slovensku, v českých krajinách a v oblasti Durínska na území NDR. Na juhozápadnej Ukrajine je známych 55 lokalít, na Slovensku 30, v českých krajinách 25 a z Durínska poznáme 2 lokality. Na tomto širokom území vytvárajú lokality komplex, ktorý sa rozpadá na niekoľko koncentrácií. I napriek malým odlišnostiam v niektorých detailoch spôsobených rozdielnym podložím, miestnym vkusom alebo tradíciami v pohrebnom ríte sú náhrobné kamene na všetkých lokalitách totožné tvarom, rozmermi, opracovaním, funkciou i významom.

Na Slovensku sa cintoríny s náhrobnými kameňmi nachádzajú najmä v západných oblastiach, a to v týchto zoskupeniach: územie od Bratislavy po Trnavu, severná oblasť dolného Pohronia, veľká koncentrácia na strednom Ponitrí a jedna lokalita na strednom Považí. V severnej oblasti stredného Slovenska a na východnom Slovensku je po dvoch lokalitách (obr. 1).

Okrem lokalít Devín a Somotor II sa náhrobné kamene všade nachádzajú

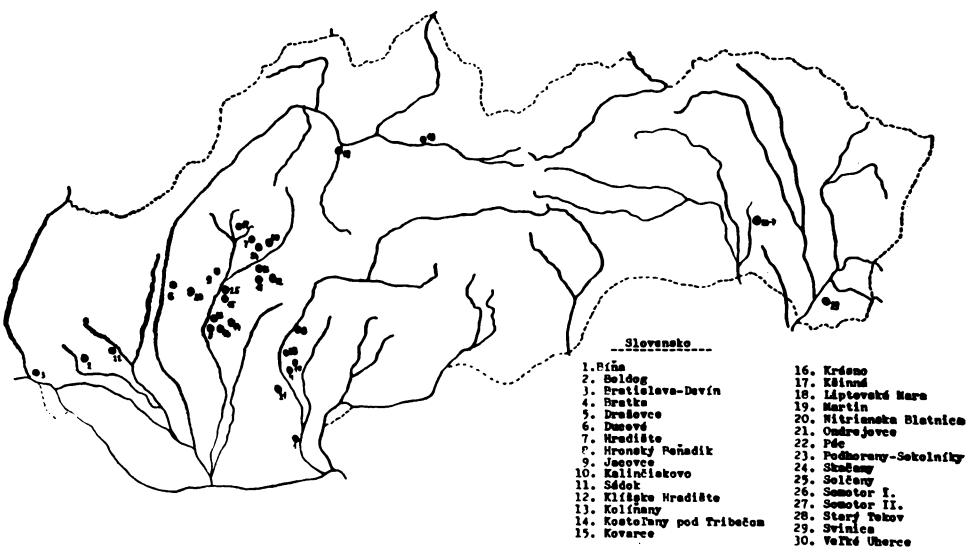

Obr. 1. Rozšírenie cintorínov s hrobmi pod náhrobnými kameňmi na Slovensku.

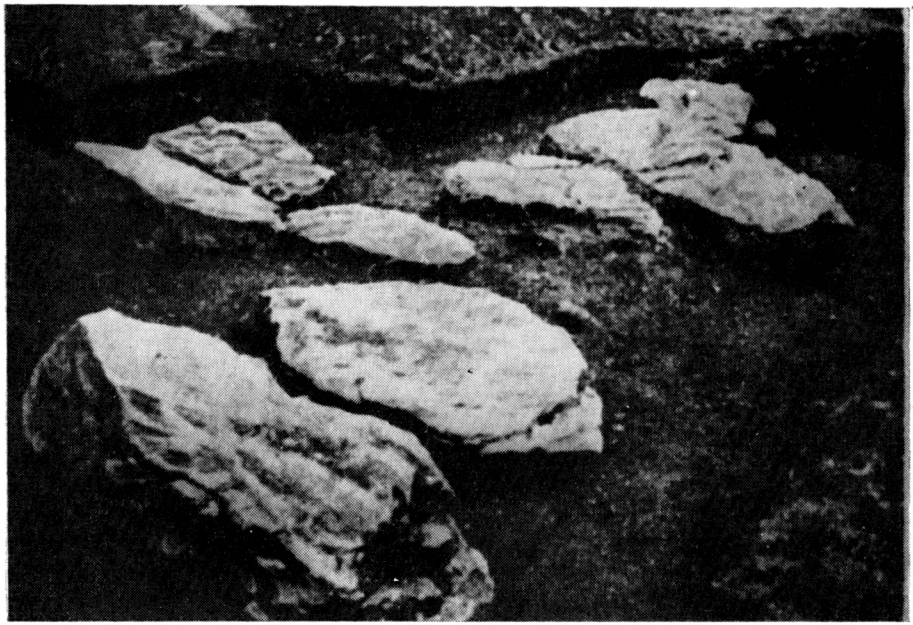

Obr. 2. Dražovce. Amorfné náhrobné kamene.

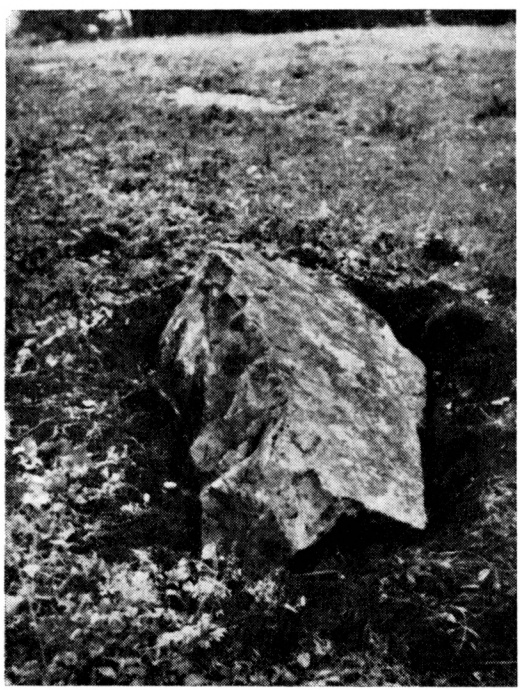

Obr. 3. Klátová Nová Ves, poloha Sádok. Náhrobný kameň v tvare rakvy.

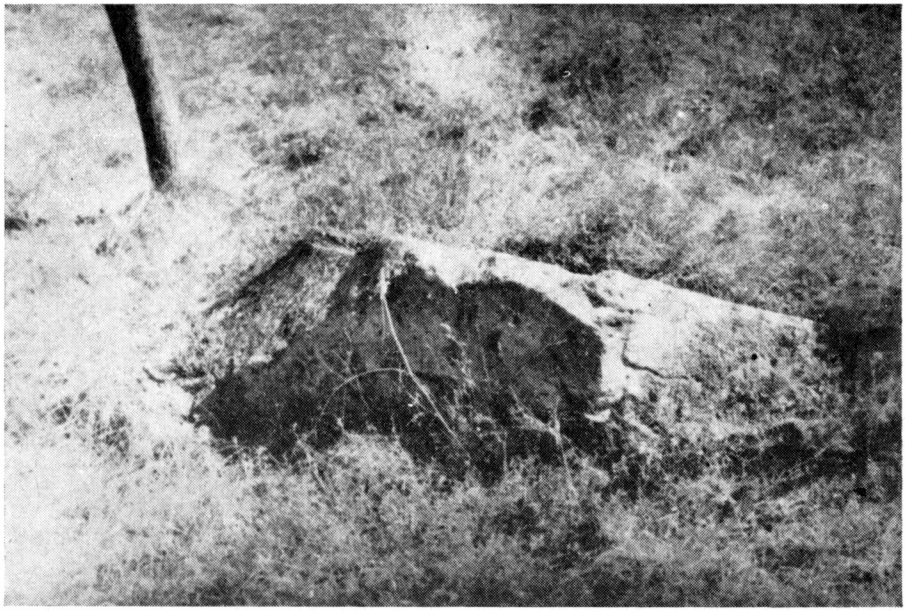

Obr. 4. Krásno. Náhrobný kameň v tvare rakvy.

na kostolných radových cintorínoch. Aj v týchto dvoch prípadoch nepochybne ide o radový cintorín so všetkými znakmi kostolného cintorína, ale sakrálne stavby sa na nich neodkryli. Cintoríny bývajú rozsiahle, pretože na nich pochovávali mŕtvych z niekoľkých prifarených obcí i preto, že náhrobné kamene znemožňujú pochovávať v ďalšom cykle na tom istom mieste. V rozmiestnení hrobov pod náhrobnými kameňmi nepozorujeme v rámci cintorína zámerný výber či vyhradenie najvýznamnejších alebo najpodradnejších miest.

Čo do tvaru a opracovania tvoria najväčšie percento náhrobných kameňov iba hrubo odlomené a obité amorfné kusy kremenca, vápenca a žuly (obr. 2). Pravidelné tvary s dokonalejšie opracovaným povrchom sa vyskytujú v niekoľkých typoch. Náhrobný kameň č. 10 z polohy Sádok v Klátovej Novej Vsi a niektoré kamene z Krásna pripomínajú tvarom rakvu (obr. 3, 4). Iný typ kameňa je v západnej časti pravidelne rozšírený a smerom k východnej časti sa postupne zužuje (obr. 5). V Krásne a v Klátovej Novej Vsi v polohe Sádok majú niektoré kamene tvar pravidelných kvádrov so zaoblenými hranami a vypuklou hornou plochou. Starostlivým opracovaním sa na nich dosiahol temer hladký povrch[1] (obr. 6). Podľa opracovania sú najdokonalejšie pieskovcové náhrobné kamene v tvare platní z Ducového predstavujúce najmladší vývojový stupeň z polovice 13. až zo 14. stor.[2] a spolu s najkvalitnejšie opracovanými exemplármi zo Sádku v Klátovej Novej Vsi a z Krásna na konci estetického vývoja náhrobných kameňov od nedokonalých amorfných tvarov k pravidelným tvarom. Tento poznatok nemožno bez výhrad aplikovať na ostatné cintoríny, pretože tvar i opracovanie podliehali miestnému a dobovému vkusu.

Vyryté znaky sú iba na najkvalitnejšie opracovaných exemplároch. Rovnoramenný kríž na 4 kameňoch v Krásne, na 2 v Bratke a Ducovom a na 1 vo Svinici predstavuje symbol večného života, požehnania, dobra, spokojnosti a od-

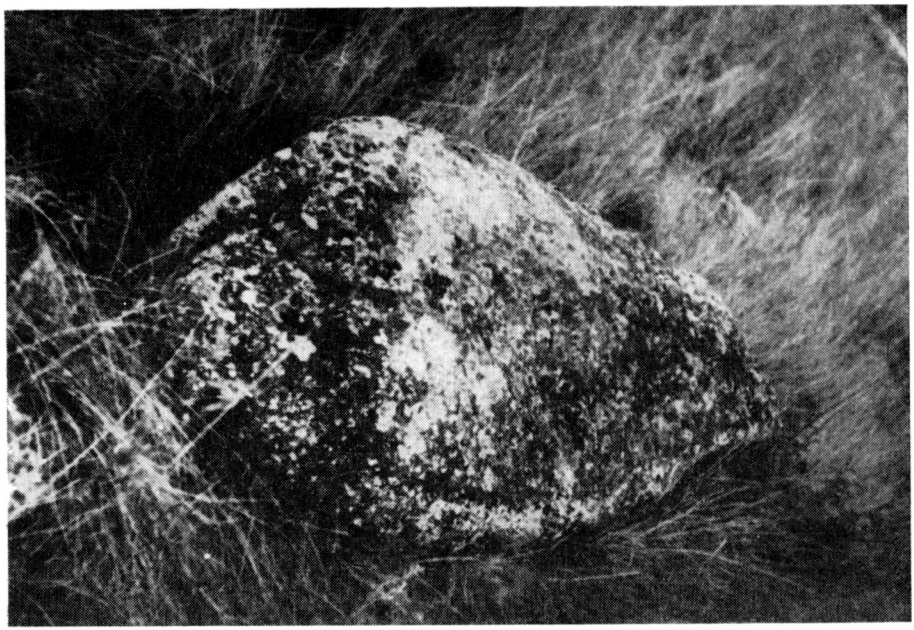

Obr. 5. Krásno. Náhrobný kameň postupne sa zužujúci k východnej strane.

Obr. 6. Klátová Nová Ves, poloha Sádok. Náhrobný kameň v tvare kvádra.

vrátenia zla.[3] Motív svastiky z náhrobného kameňa č. 61 v Krásne je pohanský symbol a na kresťanskom cintoríne predstavuje regresívny prvok.[4]

Rozmery kameňov, pohybujúce sa od 65×60×30 cm do 225×100×50 cm, zodpovedajú podľa druhu horniny váhe 150—2100 kg. Pre svoje vlastnosti bol najpoužívanejšou horninou pieskovec a vápenec. Pieskovec sa ľahko odlamoval, vysekával a pomaly zvetrával. Vápenec a zlepenec už natoľko nevyhovovali, a to pre vyššiu krehkosť a štiepateľnosť. Pri výbere horniny nebola rozhodujúca najkratšia vzdialenosť k ložisku, ale najľahšia dostupnosť materiálu, z ktorého možno jednoduchým spôsobom zhotoviť požadovaný tvar. Petrografický rozbor kameňov z Krásna plne potvrdil predpoklad o pôvode materiálu z katastra obce, odkiaľ pochádzal mŕtvy.[5]

Hĺbka a úprava hrobových jám, orientácia kostier a poloha rúk sa v hroboch pod náhrobnými kameňmi v ničom neodlišujú od plochých hrobov z tohto obdobia. Ani v inventári nebadať odlišnosti. Oba typy hrobov sú v dôsledku cirkevných nariadení chudobné na nálezy, ktoré predstavujú esovité náušnice, pásikové a štítkové prstene, perly z náhrdelníka, pracky a mince. Dve tretiny z 33 hrobov boli bez inventára.

Presnejšie datovanie hrobov pod náhrobnými kameňmi je značne sťažené spomenutým inventárom (s výnimkou mincí), umožňujúcim iba rámcové zaradenie do 11.—14. storočia. V niektorých prípadoch možno datovanie začiatku prekrývania hrobov náhrobnými kameňmi spresniť obdobím vybudovania sakrálnej stavby alebo pomocou časového určenia prvej fázy plochých hrobov na cintoríne.

Do druhej polovice 11. stor. nemožno zatiaľ s istotou zaradiť ani jeden hrob pod náhrobným kameňom. Prvé mince sa v hroboch tohto typu objavujú až na prelome 11. a 12. stor. v Kostoľanoch pod Tribečom[6] a v Martine.[7] Hroby z Krásna,[8] datované mincami do 12. až do polovice 13. stor., iba potvrdzujú veľké rozšírenie hrobov pod náhrobnými kameňmi v tomto období. K nim môžeme priradiť i hroby zo Svinice, Somotoru II, Dražoviec, Martina atď., prakticky zo všetkých lokalít.

Zánik zvyku prekrývania hrobov náhrobnými kameňmi možno podľa situácie v Ducovom[9] zaradiť do 14. stor. V Krásne[10] najmladší hrob, datovaný mincou do 60-tych rokov 15. stor., predstavuje jediný prípad takéhoto neskorého datovania náhrobných kameňov na celom území ich rozšírenia. Jeho hodnovernosť spochybňuje možnosť náhodného alebo zámerného presunutia náhrobníka na mladý hrob. Podobné prípady nie sú zriedkavým javom najmä na cintorínoch s kontinuitou pochovávania do 18.—19. stor.

Z hľadiska riešenia pôvodu náhrobných kameňov si zasluhujú pozornosť kamenné príkrovy z Ducového (obr. 7). Sú jednovrstvové, oválne i obdĺžnikové, zložené z menších kameňov rovnakej veľkosti alebo z obvodového venca pozostávajúceho z väčších kameňov, vyplneného v strede menšími kameňmi. Príkrov, skladajúci sa z 2—4 kameňov prekrývajúcich hrobovú jamu, predstavuje už ďalší typ vo vývoji.[11] Kamenné príkrovy sú datované mincami do druhej polovice 11. stor. a sú staršie ako monolitné kamene.[12] Analogická je situácia v Somotore, kde sa však kamenné príkrovy z druhej polovice 11. stor. a monolitné kamene z 12.—13. stor. nachádzajú v dvoch polohách vzdialených od seba asi 1200 m.[13] Príkrovy z Ducového a Somotoru I možno považovať za zvyšky kamenných rovov, pôdorysne zodpovedajúcich rozmerom hrobových jám. Rozšírenie v 11. stor. ich kladie do časového úseku priamo predchádzajúceho obdobiu prekrývania hrobov monolitnými náhrobnými kameňmi. Medzi oboma typmi povrchovej úpravy hrobovej jamy sú jasné genetické vzťahy demonštrujúce vznik náhrobných kameňov v našom prostredí, ktorý je výsledkom syntetizujú-

ceho hodnotenia všetkých doterajších funkcií jednotlivých podôb a foriem použitia kameňa v súvislosti s kultom mŕtvych a vplyvu nových spoločensko-sociálnych kritérií v druhej polovici 11. storočia.

Náhrobné kamene mali zabrániť mŕtvemu v návrate medzi živých. Duchovná náplň tohto zvyku je navonok podobná protivampírovským opatreniam. V skutočnosti ich však nemožno navzájom zamieňať. Existencia náhrobných ka-

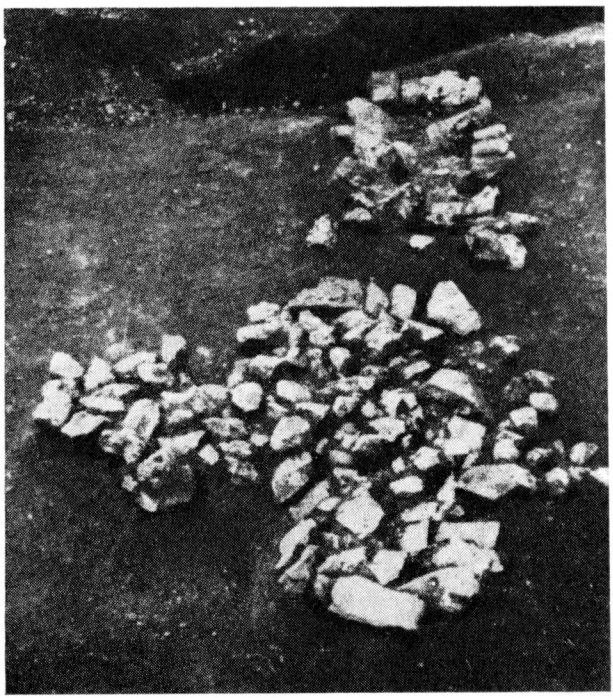

Obr. 7. Ducové. Kamenné príkrovy.

meňov je spojená so strachom z každého mŕtveho a pramení z tradícií v kulte mŕtvych. Rôzne obrady pri pohrebe, ako zatláčanie očí, hádzanie hliny na rakvu, kropenie hrobu, jeho ošetrovanie a označovanie náhrobníkom mali za úlohu udobriť si mŕtveho a zabrániť mu v návrate, pretože všetko, s čím by sa dostal do styku, by malo negatívnu a ničivú moc. Postavenie náhrobného kameňa na hrob bolo pre pozostalých akýmsi uspokojením, že mŕtvemu preukázali náležitú úctu, ktorú ešte každoročne prejavovali pri spomienkových slávnostiach.[14] Iný význam náhrobníkov možno spojiť so snahou označiť na povrchu hrob a uchovať tak spomienky na mŕtveho. Ďalším faktom, ktorý mohol priamo i nepriamo podmieniť ich kladenie na hroby práve na prelome 11. a 12. stor., bol pravdepodobne kvalitatívny a kvantitatívny úbytok milodarov z hrobov a rozvoj kamenárskeho remesla.

Zánik zvyku prekrývania hrobov náhrobnými kameňmi nemožno podľa dnešného stavu bádania zatiaľ plne odôvodniť a nájsť preň náležité vysvetlenie. Za jednu z príčin, ktoré ho mohli podmieniť, by sa azda mohlo považovať schudobnenie vrstiev obyvateľstva označujúceho hroby svojich mŕtvych náhrobníkmi nášho typu. Inou príčinou mohla byť zmena vkusu v spôsobe označovania hrobov, čiastočne ovplyvnená aj predchádzajúcimi dôvodmi, súvisiaca so zmenami v náhľade na vzťah živých k mŕtvym.

Náhrobné kamene sa kládli na hroby krátko po pohrebe, alebo v čase, keď si ešte pozostalí členovia rodiny presne pamätali miesto hrobu, pretože kamene nájdené v primárnej polohe prekrývajú kostru úplne. Podľa etnografických paralel sa kládli na hroby vždy v prvú jar po pohrebe. Vtedy nastalo definitívne oddelenie mŕtveho od živých a jeho duša sa ukryla v náhrobníku, kde našla trvalý pokoj a sídlo.[15]

Na cintorínoch z 11.—14. stor. nie sú všetky hroby, ba ani ich väčšina, pod náhrobnými kameňmi. Tento jav súvisí akiste so zámožnosťou pochovaného alebo so schopnosťou pozostalých zaobstarať mŕtvemu v tom čase taký dôstojný náhrobok. Zhotovenie náhrobného kameňa bolo namáhavé a zdĺhavé. Vlastná práca — odvalenie monolitu, hrubé opracovanie, prípadne vyhladenie povrchu — trvala podľa etnografických prameňov z polovice 18. stor. 7—10 dní. Za zhotovenie dostal kamenár 100 kg obilia a liter pálenky.

Doprava náhrobného kameňa z miesta opracovania na cintorín bola takisto spojená so značnou námahou. Cintoríny sa nachádzali obvykle na vyvýšených miestach, kam sa museli dovážať niektoré kamene vážiace i vyše 2000 kg zo značných vzdialeností z prifarených obcí. Na dopravu bolo nutné vlastniť alebo zaobstarať konský či volský záprah.

Postihnúť určitý stupeň sociálnej diferenciácie medzi prostými plochými hrobmi a hrobmi pod náhrobnými kameňmi na základe rozboru hrobového inventára nemožno. U oboch typov sa rovnakou mierou odrážajú vplyvy cirkevných nariadení, v dôsledku ktorých je hrobový inventár chudobný a množstvo hrobov je bez inventára. Určité rozdiely badať na niektorých cintorínoch v českých krajinách, kde bývajú hroby pod náhrobnými kameňmi hlbšie a kostry sú v nich obložené kameňmi. Zo Slovenska podobné prípady nie sú známe. I napriek tomu treba považovať zhotovenie náhrobného kameňa a jeho transport na cintorín za záležitosť náročnú na fyzickú námahu a finančné prostriedky. Situácia naznačuje, že v 11.—14. stor. mohli byť pod nimi pochovaní iba majetní príslušníci spoločensko-sociálnej vrstvy, ktorá pochovávala na dedinských cintorínoch a vlastnila prostriedky dostačujúce na zaobstaranie náhrobných kameňov.

Dnešný stav bádania nezodpovedá požiadavkám nutným na vyriešenie početných problémov. Predložené závery sú vypracované podľa ústnych informácií a rozboru 33 hrobov so známymi nálezovými okolnosťami z doteraz preskúmaných viac než 500 hrobov z územia Slovenska. Publikovanie vyše 300 hrobov z Ducového a Krásna v blízkej budúcnosti určite posunie úroveň našich vedomostí k hranici absolútneho poznania tejto problematiky.

Poznámky a literatúra

1 Zistené pri prieskume v roku 1975.
2 Ruttkay, A.: Druhá fáza kostolného cintorína v Kostolci pri Ducovom. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR. Uherské Hradiště 1973, s. 36.
3 Bednárik, R.: Cintoríny na Slovensku. Bratislava 1972, s. 83.
4 Krupica, O.: Výskum v Krásne na Slovensku. Archeol. Rozhl., 4, 1954, s. 161—165.
5 Informácia O. Krupicu.
6 Habovštiak, A.: Archeologický výskum v Kostoľanoch pod Tribečom. In: Monumentorum tutela. 2. Bratislava 1968, s. 46—53.
7 Budinský—Krička, V.: Prvé staroslovanské pohrebištia v Turci a Liptove. Martin 1944, s. 9—24.

8 Kolníková, E.: Obolus mŕtvych vo včasnodejinných hroboch na Slovensku. Slov. Archeol., 15, 1967, s. 192—193.
9 Ruttkay, A.: op. cit., s. 31, 36.
10 Informácia O. Krupicu.
11 Ruttkay, A.: op. cit., s. 36.
12 Informácia A. Ruttkaya.
13 Pastor, J.: Belobrdské pohrebište v Somotore. Slov. Archeol., 3, 1955, s. 276—282.
14 Bednárik, R.: op. cit., s. 64, 87, 115.
15 Bednárik, R.: op. cit., s. 46.

Problematik der Gräber unter Grabsteinen im 11.—14. Jh. in der Slowakei

Monolithische Grabsteinblöcke aus dem 11.—14. Jh. sind in der Slowakei die erste nachgewiesene Form von Grabsteinen, die die Aufgabe hatten, das Grab auf dem Niveau des Geländes zu markieren, die Erinnerung an den Toten lebendig zu halten und ihm eine friedliche Ruhe zu sichern. Ihr Vorkommen in slowakischem Gebiet ist ein Bestandteil des grossen Komplexes von dieserart Denkmälern in Raum von Thüringen in der DDR über die böhmischen Länder bis in das obere Dnjestrgebiet in der Südwestukraine.

In der Slowakei befinden sich die Gräber unter Grabsteinen auf den kirchlichen Reihenfriedhöfen, namentlich in den westlichen Teilen des Landes (Abb. 1). In ihrer Verteilung auf dem Friedhof ist keine beabsichtigte Anlegung an vorgemerkten Stellen zu beobachten.

Vom Gesichtspunkt der Form und Bearbeitung bilden den Grossteil lediglich grob abgebrochene und abgeschlagene amorphe Steine und Platten (Abb.2). Regelmässig bearbeitete Steine erscheinen seltener (Abb. 3—6). Nur auf diesem begegnen in seltenen Fällen eingeritzte Symbole. Bei der Wahl des Gesteins entschied das Vorkommen des am leichtesten zugänglichen und bearbeitbaren Steins.

Die Tiefe und Gestaltung der Grabgruben, die Unterbringungsart der Skelette und deren Orientierung unterscheidet sich nicht von den einfachen Flachgräbern jener Zeit. Im Inventar sind ebenfalls keine Abweichungen erkennbar.

Eine bestimmte Stufe der sozialen Differenzierung zwischen den Toten in einfachen Flachgräbern und in den Gräbern unter Grabsteinen lässt sich aufgrund des Inventars, welches das Setzen von Grabsteinen bloss auf einige Gräber begründen würde, nicht erfassen. Die Anfertigung des Grabsteines, sein Transport auf den Friedhof und in einigen Fällen die Herbeischaffung des Steins aus einer Entfernung von mehreren Dutzend Kilometern, war eine an physische Anstrenung und Finanzmittel anspruchsvolle Angelegenheit. Deswegen kann berechtigt angenommen werden, dass unter ihnen lediglich Angehörige von Bevölkerungsschichten mit ausreichenden Mitteln zu ihrer Anschaffung bestattet waren.

Das Aufkommen der Sitte, die Gräber mit Grabsteinen zu überdecken, kann an die Wende des 11. und 12. Jh. angesetzt werden, ihre grösste Verbreitung in das 12.—13. Jh. und ihr Ende in die Mitte des 14. Jh.

Abb. 1. Verbreitung der Friedhöfe mit Gräbern unter Grabsteinen in der Slowakei.
Abb. 2. Dražovce. Amorphe Grabsteine.
Abb. 3. Klatová Nová Ves, Flur Sádok. Grabstein in Form eines Sarges.
Abb. 4. Krásno. Grabstein in Form eines Sarges.
Abb. 5. Krásno, Grabstein, nach Osten zu sich verjüngend.
Abb. 6. Klatová Nová Ves, Flur Sádok. Grabstein in Form eines Quaders.
Abb. 7. Ducové. Steindecken.